

ОБРАЗ ФІЛОСОФІЇ В ЕКЗИСТЕНЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ КАРЛА ЯСПЕРСА

Статтю присвячено аналізу інтерпретації феноменів філософії та філософування у творчості одного з найвидатніших мислителів ХХ ст. Карла Ясперса.

Ключові слова: Карл Ясперс, філософія, філософування, особистість, екзистенція, екзистенціалізм.

Упродовж останнього десятиліття спостерігаємо зростання наукової зацікавленості філософською та історико-філософською спадщиною видатного німецького мислителя Карла Ясперса (1883–1969). Це й не дивно, адже він зробив вагомий внесок в осмислення феноменів філософії та філософування у ХХ ст. Водночас брак систематичного вивчення Ясперсового розуміння сутності і завдань філософії, а також специфічного змісту поняття «філософування», що має ключове значення як для реконструкції історико-філософської концепції мислителя, так і для адекватної оцінки його філософського доробку, і досі стоїть на заваді формуванню цілісного образу філософа й історика філософії.

Варто зазначити, що у філософському середовищі постать Ясперса завжди зумовлювала неоднозначне сприйняття. Деякі його сучасники, чий внесок у розвиток філософії вважався і вважається незаперечним, – Генріх Ріккерт, Дьєрдь Лукач, Мартін Гайдеггер, Теодор Адорно, – оцінювали Ясперсове філософування як дилетантське. Водночас не бракувало і тих, хто вбачав у Ясперсі творця ідей, впливових у філософії ХХ ст. Приміром, Ганс-Георг Гадамер, характеризуючи інтелектуальну ситуацію міжвоєнної Німеччини, зауважував, що Ясперс належав до кола тих філософів, які надихали молоде покоління німецьких мислителів, сповнюючи університетську філософію життєвим запалом [5].

Цю неоднозначність сприйняття ідей Ясперса можна пояснити почасти тим, що як учений і мислитель він увійшов до філософської спільноти, вже маючи певний авторитет у сфері психології та психіатрії. «У колі професійних філософів мене вважали стороннім, – зізнавався Ясперс у своїй “Філософській автобіографії”. – Уже після моєї габілітації в 1913 р. я зіткнувся з обуренням молодих людей, які вивчали філософію та мали намір також отримати габілітацію. Я ж навіть не мав PhD, хоча мав ступінь у медицині. Мені бракувало традиційної філософської освіти. Отже, я залишався чужим у цій сфері навіть

після того, як став повноцінним професором» [11, с. 33].

Разом із тим, простежуючи віхи духовної біографії Ясперса, не можна не помітити: питання специфічності філософського мислення є наскрізними для всієї творчості – від психологічних студій до фундаментальних філософських та історико-філософських праць. Ще у процесі написання «Загальної психопатології» (*“Allgemeine Psychopathologie”*, 1913) він наголошував на відмінності між методами «наук про дух», до яких зараховував психіатрію та психологію, і природознавства. Для Ясперса було очевидним, що гуманітарна сфера потребує плюралізму дослідницьких підходів, адже ж не існує методів, теорій чи підходів, спроможних увиразнити й вичерпно осмислити всю багатогранність людини [11, с. 21]. Тому важливо усвідомити переваги і вразливі місця кожного з них [11, с. 19–20].

Прагнення до цілісного осмислення психології як науки, за власним зізнанням Ясперса, стало основним поштовхом до написання іншої відомої його праці «Психологія світоглядів» (*“Psychologie der Weltanschauungen”*, 1919). Реалізація цього прагнення потребувала звернення, з одного боку, до методології науки, а отже, визначення принципів, категорій і методів пізнання, а з іншого – до власне психології світоглядів, тобто осягнення найвіддаленіших горизонтів і граничних сил душевного життя людини [4, с. 18]. Уже в цій праці окреслено коло питань, які у надалі постануть предметом систематичного філософського осмислення Ясперса, а саме: світ людського буття; межові ситуації, в яких опиняється людина (смерть, страждання, провинна, боротьба тощо); час і його багатомірна природа; свобода самовизначення; екзистенція [11, с. 29]. Крім концептуальних елементів філософії Ясперса, у «Психології світоглядів» увиразнено й деякі характерні для неї методологічні настанови, зокрема «включеність» до історії і принципову відкритість дослідження, що згодом були

розгорнуті в історико-філософській концепції мислителя.

Попри доволі критичне ставлення до своєї першої спроби *філософування в межах психології*, вже у зрілому віці Ясперс високо оцінював її роль у власній філософській еволюції: «Моя книга з “Психології світоглядів”, – писав він, – в історичній ретроспективі становить початок традиції так званого сучасного екзистенціалізму» [11, с. 28].

Психологічний період творчості Ясперса позначено цілою низкою впливів, характерних для тогочасної інтелектуальної ситуації у Німеччині. Ідейне зростання мислителя відбувалося в контексті критики неокантіанства та методологічних дискусій, які визначали інтелектуальний горизонт часів Першої світової війни та Веймарської республіки [16]. Відкриття неокантіанства молодим Ясперсом стало можливим завдяки ознайомленню з творчістю Макса Вебера та його оточення – Ернста Блоха, Георга Зімеля, Дьєрдя Лукача. В історії німецької філософії цей період позначається втратою неокантіанством домінуючих позицій в академічному дискурсі та виникненням альтернативних моделей, які заперечували кантіанський формалізм і намагалися інтегрувати емпіричні, історичні та соціологічні елементи у філософський дискурс. Спроба подолати формалізм неокантіанської філософії, яку тоді уособлювали Генріх Ріккерт і Вільгельм Віндельбанд, згодом стала центральною настановою творчості Ясперса.

Першою власне філософською працею мислителя була видана у трьох томах «Філософія» (*“Philosophie”*, 1932). Кожен з її томів характеризує певний спосіб буття: спрямованість на світ, екзистенція та метафізична трансценденція постають трьома істотними модусами людського життя. Разом з тим ідеться й про певний тип знання, що відповідає певному способу буття: об’єктивне знання, яке можна верифікувати за допомогою наукових методів; суб’єктивну екзистенційну саморефлексію; символічну інтерпретацію метафізичних змістів.

Саме у згаданій праці Ясперса визначено центральні теми та загальну настанову його філософії – осягнення ірраціональних передумов мислення загалом і філософування зокрема, які концептуалізуються в поняттях всеохопного та екзистенції як його особистісного прояви; можливість інтерпретації та розуміння всеохопного через осмислення «шифрів»; самовизначення особистості в екзистенційній ситуації за допомогою комунікації; історичність форм істинного знання. Провідна ж тема праці стосувалася актуальної природи філософії та вимірів існування останньої. За зізнанням самого Ясперса, він «прагнув не лише обговорити ці питання, а й пе-

режити їх у конкретному досвіді» [11, с. 37]. Як бачимо, завдання, сформульовані у «Філософії», визначили подальший творчий шлях мислителя.

Як роз’яснює К. Ясперс, ця праця не отримала назву «Екзистенційна філософія» (хоч і є найповнішою експлікацією головних понять останньої) тому, що його метою було дослідити та віднайти найзагальніші форми *philosophia perennis*, яка становить істину будь-якого окремого філософування [11, с. 39].

За Ясперсом, окреслення образу філософії означає передусім визначення її сутності, змісту, мети і завдань. Розгляд цієї проблеми має для мислителя не тільки методологічне, а й екзистенційне значення, оскільки лише через філософування людина може осмислити граничні засади свого існування та визначити власне місце у світі.

Філософське мислення, зауважує Ясперс, завжди сприяло проникненню свідомості у найглибші основи людського буття; воно секуляризувало релігію та підготувало умови для справжньої свободи особистості [8, с. 141]. Проте з другої половини XIX ст. філософія зосередилася здебільшого в університетах, обмежуючись формуванням професійних осередків, перейнятих в основному власною традицією та її витоками. Поступово філософія відійшла від свого живильного ґрунту – від життя – і втратила провідну роль у формуванні життєвих орієнтирів людини [8, с. 142]. У сучасному світі вона поступилася місцем універсальній науковості, яка, за Ясперсом, спирається на чотири основні принципи – методологічної точності в пізнанні, загальної значущості, універсальності й «примусової визначеності» [7, с. 95]. Ясперс розрізняє універсальну науковість (*universale Wissenschaft*) та універсальну науку (*Universalwissenschaft*). Як зазначає мислитель, в історичній ретроспективі філософія мала статус універсальної науки, проте ніколи повністю не поділяла принципів універсальної науковості [7, с. 96].

Розмірковуючи щодо суті філософії та її універсальних передумов, Ясперс спирався на дві головні пресупозиції. По-перше, філософ виходив з того, що наукове знання відіграє важливу роль у сучасній інтелектуальній ситуації, але науковий метод має свої межі, які не охоплюють усього розмаїття проявів істини. По-друге, на його переконання, існує такий спосіб мислення, який, з точки зору науки, не може бути джерелом універсальної істини, проте відкриває доступ до нашої самості та постає з нашої внутрішньої активності. Цей спосіб мислення, за Ясперсом, власне і є ознакою філософії [11, с. 38]. Здійснюючи розрізнення між наукою та філософією, Ясперс спирається на більш фундаментальну дискримицію між раціональним та ірраціональним.

На його думку, раціональне не може мислитися без його протилежності. Однак цій протилежності в історії філософії не приділяли належної уваги. Тож К. Ясперс убачає своїм основним завданням прояснити ірраціональні передумови мислення, які водночас конституують буття.

Що стосується наукового підходу до осмислення реальності, то він, хоч і домінує у сучасній культурі, утім, на переконання К. Ясперса, слід зважати на його межі. По-перше, наукове пізнання має справу з емпіричними об'єктами; жодна з наук не охоплює буття в цілому. По-друге, наукове знання не визначає цілей людського життя, не встановлює значущих цінностей, а отже, не може скеровувати буття людини у світі. По-третє, наука не спроможна досягнути свого значення. Її існування спирається на такі засади, істинність і легітимність яких не має наукового обґрунтування [12, с. 10]. Тільки філософський тип мислення, наголошує Ясперс, здатний прояснювати й увиразнювати ті начала людського буття, що надають смисл науковому пізнанню [11, с. 38].

Філософія, на відміну від науки, зазначає мислитель, не має жодного визначеного об'єкта пізнання, а отже, не може мати загальнозначущих результатів. Поняття прогресу не стосується філософії. Якщо досягнення Гіппократа вже не актуальні для сучасної медицини, то на питання, сформульовані Платоном, філософи шукають відповідей донині [9, с. 9].

На відміну від наук, для яких людина не є цілісним предметом дослідження, які «препарують» її, аби детально вивчити кожну її грань, філософія досягає особистість як цілісність. Наголошуючи на тому, що філософія стосується всього, що можна окреслити словом «людське», Ясперс зазначає: «Нічого у філософії не можна відокремити від людини. Особистість, що філософує, її досвід, її дії, її світ, її побут, сили, які через неї промовляють, не можна оминати увагою, коли ми намагаємося зрозуміти її думки» [11, с. 38–39].

Одночасно з тим, як стають зрозумілими межі наукового пізнання, зауважує мислитель, увиразнюється і його значення для філософії. На відміну від філософії, наука вже досягла методологічної та критичної визначеності. Ця визначеність дає підстави й для встановлення специфіки філософії та її відмінності від науки.

Аби чіткіше усвідомити відмінність філософії від науки, достатньо, на думку Ясперса, порівняти наукове і філософське тлумачення істини. Якщо наукова істина – це об'єктивне знання, що має всезагальне значення, то філософська істина є предметом філософської віри, має особистісний, суб'єктивний характер і позбавлена всезагального значення [6, с. 11].

Разом із тим відмінність філософії від науки, переконаний Ясперс, не означає їх цілковитої протилежності чи антагонізму. Зокрема, наука надає філософії значний фактичний матеріал, осмислення якого допомагає останній спростувати закиди у безпідставності міркувань і висновків [12, с. 11]. Крім того, для розвитку філософських студій плідним і корисним, на думку Ясперса, є застосування наукових принципів дослідження – зокрема визначення й осмислення власної методології, а також готовність до сприйняття критики як важливого інструмента пізнання [12, с. 11].

За умов поступового витіснення спеціальними науками філософія намагалася виправдати власне існування, хибно позиціонуючи себе як чисту науку, й утвердити своє значення у статусі теорії пізнання [8, с. 141]. Проте вона перетворилася, по суті, на вивчення своєї історії, відтворення підходів минулого до проблем пізнання, зводяться до оперування принципами, проблемами, гадками та системами. Це, на думку Ясперса, значно сприяло вихолощенню життєвого змісту і значенню філософії, її перетворенню на університетський фах, дисципліну, далеку від вирішення граничних питань буття [8, с. 141–142]. В очах цієї «наукоподібної» філософії будь-яке філософування, що спирається на особистий досвід, постає лише особистою метафізикою (*Privatmetaphysik*) або світоглядом [7, с. 101].

Водночас, зауважує Ясперс, антиномічність людського буття, що унеможливує існування добра без зла, істини без хиб, життя без смерті, зумовлює той стан непевності, який характерний для кожної людини. Як біологічна істота, вона перебуває між життям і смертю; у власних спробах зорієнтуватись у світі вона постійно натикається на свої межі. Але саме через те, що особистість увесь час рухається від одного полюса до іншого, шукаючи свої справжні підстави, прагнучи віднайти свою цілісність і свободу, вона отримує спроможність до відкритості й динамічності, що є, за Ясперсом, визначальною умовою філософування [15, с. 146–148]. Життя особистості, її пошуки, сумніви, страхи – ось що становить його справжній предмет.

З огляду на це, констатує мислитель, не важко помітити, що позитивістський образ філософії як метанаукової рефлексії, домінуючий за сучасної йому доби, вихолощує з філософії значущі для життя людини екзистенційні питання [10, с. 15], позбавляє її практичного значення. Критикуючи «мертву» філософію, яка орієнтується на наукові ідеали, він особливо наголошував на тих аспектах філософування, що визначають найглибші пласти буття людини та формують її особистість. Саме особистісні виміри філософії та філософування мали провідне зна-

чення у філософській та історико-філософській творчості Ясперса.

Філософія в її практичному аспекті – це, за Ясперсом, певний спосіб мислення, а отже, і певна життєва настанова, що визначає буття людини у світі. Формування життєвої настанови є результатом активної саморефлексії, яка, своєю чергою, потребує високого рівня особистої свободи. У цьому Ясперс вбачає ще одне важливе завдання філософії: вона повинна створювати та постійно обстоювати простір особистої свободи індивіда, що не усуває з її предметного поля і питань суспільної та політичної свободи (останній акцент особливо притаманний пізнім працям мислителя) [10, с. 22–25].

Отже, як бачимо, принциповим моментом Ясперсового розуміння філософії як практичної діяльності є акцент на особистісному вимірі філософування. Предметне поле філософії, за Ясперсом, визначається екзистенційними життєвими проблемами, які постають з переживань і досвіду особистості. Висловлюючи це переконання, мислитель посилається на власний життєвий досвід: «Усе, що виникало в моїх взаєминах з людьми, під час зустрічей на факультеті, ... на вулиці, під час подорожей, а надто – те, що поставало у стосунках з близькими людьми та їхніми долями, усе це я формулював у такий спосіб, що відправна точка роздумів уже не була помітною. Усе, що ставало зрозумілим для мене у великих (класичних) філософів, витлумачувалось як актуальна істина; однак і в цьому випадку джерело залишалось невідомим. Скромно, ззовні випадково, будь-яка подія стимулювала розуміння» [11, с. 37].

З-поміж тих форм досвіду, що особливо гостро впливають на спосіб мислення людини, Ясперс виокремлює переживання межових ситуацій [6, с. 16]. У розумінні мислителя, межові ситуації є найбільш фундаментальними, засадничими, такими, що, з одного боку, визначають наше буття, а з іншого – невіддільні нам: ми не можемо їх змінити. До таких межових ситуацій Ясперс зараховує зустріч зі смертю чи випадком, досвід страждання, провини тощо. Переживання цих ситуацій (разом із подивом і сумнівом) є, за Ясперсом, головним джерелом філософії та філософування [6, с. 18].

Разом із тим, хоча джерелом філософії є особистість, її досвід переживання межових ситуацій, її сумнів і здивування, філософія, наголошує Ясперс, може існувати лише у формі комунікації [6, с. 22] (адже й особистість розкриває себе тільки у стосунках з іншими, у комунікативному зв'язку з іншими екзистенціями). Оскільки екзистенція осмислює себе лише через іншу екзистенцію, комунікація і є тим способом вираження істини в певній історичній ситуації [6, с. 43].

Саме філософія, на думку Ясперса, має виняткову роль для пізнання людиною справжніх засад і умов свого буття. Зведення останніх до феноменальних речей і переймання тільки емпіричною реальністю веде людину, на переконання мислителя, у порожнечу «ніщо». Конкретні одиничні речі завжди відсилають нас до чогось іншого, позначаючи граничні засади нашого буття. Вони є символами, або шифрами, автентичних підвалин буття.

Трансформація об'єктивного, граничного буття у символи (шифри) створює багатоманіття можливих інтерпретацій буття. Саме «дешифрування», розкодування світу відкриває людині найглибші сенси буття і є визначальним чинником формування особистої ідентичності. Завдяки «дешифруванню» світу людина віднаходить свою самість і, власне, стає людиною [14, с. 43].

Але цей процес «дешифрування», наголошує Ясперс, не є автоматичною процедурою: він потребує значних духовних зусиль і відкриває особливе місце саме філософії як такій формі духовної діяльності, що уможливує доступ до конститутивних пластів існування. Пізнавати значення символів, проникаючи до універсальних глибин буття, схоплювати їх у мисленні і перекладати мовою категорій – таким є основне завдання філософії. Це переконання Ясперс уявляє майже афористичною формулою: «Зробити мову символів зрозумілою – найвище досягнення філософії» [14, с. 52]. При цьому він зауважує: «Людина, яка філософує, дешифрує буття, створюючи новий шифр думки» [14, с. 52], маючи на увазі, що у своїх намаганнях осмислити всеохопне філософська думка (передусім – оригінальна філософська думка) сама перетворюється на символ, який пов'язує нас з універсальним. Щоправда, застерігає Ясперс, на шляху філософії до прояснення символів (шифрів) на неї чатує спокуса заміни їх чистими концептами: «З багатоманіття значень шифру проростає односторонність концепту» [14, с. 52], – зауважує він. Через таку заміну мислення, спрямоване на прояснення універсальних підвалин буття, перетворюється на самоціль і втрачає зв'язок зі своїм предметом.

У цьому сенсі особливо важливим для філософії, на думку Ясперса, є пильнування адогматичного характеру її мислення (згадаймо, що ця тема хвилювала й інших видатних філософів першої половини ХХ ст., зокрема Л. Шестова, Б. Рассела, К. Поппера, М. Горкгайма, Т. Адорно, Г. Маркузе). Одним із важливих джерел філософського адогматизму Ясперса є філософія Сьорена К'єркегора, який обмежував значення раціонального, об'єктивного мислення для пізнання сенсу існування людини, а також філософія життя, що протиставляла повноту і глибину

ірраціональних сил волі та життєвих сил спрощеному, регламентованому розуму.

Визнаючи слідом за попередниками обмеженість раціональних підходів до пізнання світу й особистості, Ясперс пов'язує раціоналістичну традицію у філософії з негативними тенденціями в історії людського духу. На думку мислителя, раціоналізм є головною ознакою так званих догматичних підходів до пізнання, які обмежують самопізнання людини. Філософ виокремлює два типи раціоналізму: перший – пропонує людині визначений, замкнутий образ світу та засоби для збереження життя; другий – визначає цінності й керує життям людини [4, с. 284–285]. Неприйнятність догматичного раціоналізму Ясперс пов'язує з ігноруванням одиничного та унікального й опертям лише на загальні закони, із знехтуванням історією, яка є простором актуалізації екзистенції [4, с. 289], та неспроможністю залучити спонтанні життєві імпульси для само-

усвідомлення особистості. Більш поміркованими видаються мислителю недогматичні версії раціонального мислення (автором однієї з них Ясперс вважав М. Вебера, який, на його думку, впритул наблизився до подолання хиб раціоналізації). Але його прихильність залишається на боці екзистенціалізму як такого підходу до осмислення буття, що допускає певні ірраціональні аспекти, а отже, має більші можливості для досягнення безумовного і всеохопного, яке ніколи не є чимось завершеним і таким, що спирається на міцний ґрунт.

Підсумовуючи, варто зазначити той винятковий статус у системі культури, що його закріплює за філософією Карл Ясперс. Саме філософія відкриває людині граничні засади існування, дає змогу проникати в найглибші пласти буття, розуміти сенси, приховані за чуттєвими речами. Мабуть, це переконання й зумовило еволюцію мислителя від емпіричної науки до філософії.

1. Сидоренко И. Н. Карл Ясперс / И. Н. Сидоренко. – Мн. : Книжный дом, 2008. – 224 с.
2. Ясперс К. Всемирная история философии. Введение / К. Ясперс. – СПб. : Наука, 2000. – 272 с.
3. Ясперс К. Ницше. Введение в понимание его философствования / К. Ясперс. – СПб. : Владимир Даль, 2003. – 627 с.
4. Ясперс К. Психология світоглядів / К. Ясперс. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.
5. Gadamer H.-G. Heidegger's Way / H.-G. Gadamer. – New York : State University of New York Press, 1994. – 182 p.
6. Jaspers K. Der Philosophische Glaube / K. Jaspers. – Frankfurt am Main ; Hamburg : Fischer Bücherei, 1948. – 152 s.
7. Jaspers K. Der Philosophische Glaube angesichts der Offenbarung / K. Jaspers. – München ; Zürich : R. Pieper & Co Verlag, 1984. – 536 s.
8. Jaspers K. Die geistige Situation der Zeit / K. Jaspers. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1979. – 194 p.
9. Jaspers K. Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge / K. Jaspers. – München ; Zürich : R. Piper und Co Verlag, 1971. – 158 p.
10. Jaspers K. Ist die Philosophie am Ende? Ein Gespräch mit Willy Hochkeppel über die Zukunft der Philosophie (1961) / K. Jaspers // Provokationen. Gespräche und Interviews. – München : R. Piper und Co Verlag, 1969. – S. 11–32.
11. Jaspers K. Philosophical Autobiography / K. Jaspers // Philosophy of Karl Jaspers. – New York : Tudor Publishing Company, 1957. – P. 3–94.
12. Jaspers K. Philosophy of Existence / K. Jaspers. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1995. – 220 p.
13. Jaspers K. Reason and Existenz / K. Jaspers. – New York : The Noonday Press, 1955. – 157 p.
14. Jaspers K. Truth and Symbol / K. Jaspers. – New York : Twayne Publishers, 1959. – 79 p.
15. Salamun K. Karl Jaspers / K. Salamun. – München : Beck, 1985. – 188 s.
16. Thornhill C. Karl Jaspers / C. Thornhill // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/jaspers/>. – Назва з екрана.

M. Zaviyska

THE IMAGE OF PHILOSOPHY IN THE EXISTENTIAL PARADIGM OF KARL JASPERS

The article is devoted to the analysis of interpretation of the philosophy and philosophizing phenomena in the heritage of Karl Jaspers, one of the most significant thinkers in XX century.

Keywords: Karl Jaspers, philosophy, philosophizing, personality, Existenz, existentialism.